لە بتەکانی عەقڵەوە بۆ نەفرەتی ووناکی.. وەرگێڕان: نەوزاد مدحەت (گەران عەبدوڵا)

مرۆڤایەتی تا ئێستا لە پەرستنی بتدا ژیاوە، بتەکان لە ئێخلاقدا، بتەکان لە سیاسەتدا، بتەکان لە فەلسەفەدا.
بەم لەدوانە، چەکوشەکەی نیتچە مرۆڤایەتی رووبەڕووی ئاوێنەی حەقیقەتدەکاتەوە. بتەکان چیتر ئەو بەردانەنین کە لە پەرستگاکاندا لەیان دەپاڵێنەوە، بەڵکو چەمکەکانن کە لە کتێب و مەشکدا پیرۆز کراون.
لە سەرەتاکانی مەژوودا، مرۆڤ خوداوەندەکانی خۆی لە ترسەوە دروستکرد، پاشان دەیپەرستن بۆ ئەوەی ئەو ترسە لەبیر بکات. هەموو بیرکەرەوەیەک کە لە سەروو گومانەوە بەرز بکرێتەوە دەبێتە خودایەکی بچووک کە چاوەڕێی پەشکەشکردنی گوڵایەڵی دەکات. ئێخلاق، ڕاستی، عەقڵ، نەتەوە، خودا، خێزان، یەکسانی، ئازادی ئەمانە هەموو ناوی جیاوازن بۆ هەمان پەویستی کۆن، پەویستی کۆنەشبردن.
نیتچە بە تەنیا ئایین تێک ناشکێنێت، ئەو شێوازی بیرکردنەوەیش تێکدەشکێنێت کە وامان لێدەکات باوەڕمان بە شتێک هەبێت زیاتر لە خەمان.

ئەو بتانەی ئەو باسی دەکات بەردی بێدەنگ نین بەڵکو بیرکەرەوەیە کە لە ناخماندا هەناسە دەدەن بەبێ ئەوەی ئەمە هەستی پێبکەین. ئەمە هەموو جۆرێک دووبارەیان دەکەینەوە کاتێک دەڵێین: دەبێ ، پەویستە، باشە، خراپە. ئەو وشانە بتەکانی مەدرەسەن، هەشیاریمان پێکدەهێنن وەک پەرستگاکان هەشیاری کەنانیان پێکهێناوە. خوداوەندەکان لە ئاسمان دوورخرانەوە تەنها بۆ ئەوەی وەک بەها و پرەنسیپ بگۆڕێنەوە. ئەمە لەرەین، بە چاکە دەپاڵێنەوە وەک باوباپیرانمان نوێژیان بۆ خداوەندی خەڵر دەکرد.
مرۆڤ هەرگیز ئازاد نەبووە، ئەو تەنها فەرشی نوێژەکەی بۆ مەزهەبێک گۆڕی، ئینجیل بۆ دەستوور، پەرستگاکەی بۆ زانکۆ. بتەکان شێوەی دەگۆڕێن، نەک جەوهەر.

ئێخلاق، لای نیتچە، کۆنترین و فێڵبازترین بتە. ئەو فێڵەکە قوربانی دایهێناوە بۆ ئەوەی لاوازی خۆی پێبشارێتەوە و بیکاتە یاسا. لە کتێبی ” ڕەچەڵەکی ئێخلاقی- Genealogy of Morality “، ووتی

دەکاتەوە کە چەن چاکە لە ژیانتاڵی بەدەستهاتەکانەوە سەریهەڵداوە، ئەوانەی کە ناتوانن تەنیا بکەنەوە، ناویان ناوە لەخشبوون، ترسنۆکی بە میهرەبانی، ملکەچبوونیان بەستایەوە بە رەحمەتی خوداوە. لەو ساتەوە بەهاکان سەرو ژێر بوون: چاکە بوو بە وەی کە هیچ رەژەک نیشانەی لاوازی نەبووە، خراپە هیچ رەژەک نیشانەی هێز نەبووە.
ئەخلاق تەرازووی ئاسمانی نییە وەک ئەمە منداڵان فێر دەکەین. ئامرازێکی سایکۆلۆژییە خەڵک دایانهێناوە بۆ خنکاندنی هەر تاکێک کە لە سەروی ئەوانەوە بیردەکاتەوە.
لە سوکراتەوە عەقڵی ڕۆژئاوا دەستی کرد بە پەرستنی ئەخلاق وەک ئەوەی خودایەکی نوێ بێت. دانایی ناونرا دەستەمۆکردنی ئارەزوو، شەهوەت یانی کەوتن، بیرکردنەوە لە دژی جەماوەر بە شتێکی. بەم شێوەیە خواستی مرۆڤ بۆ لادابرا و ئارەزووی گوناهایەکی جگەی گرتەوە. ویژدان بوو بە دەنگێکی ناوەکی کە دژی خەڵکی هەڵگەڕێنرایەوە. ئەخلاق چیتر قەڵغانێک نییە بۆ لاوازەکان بەکو زنجیرێکە لە ملی، کە تەنها لە کاتی مردندا ئازاد دەکرێت.
چەکوشکەی نیتچە چاکە وەک هوونەکی نابینێت، بەکو وەک دەمامکێک دەبینێت کە ترسنۆکی لەسەری دەکات ئەوکاتەی بە ناوی خوداوە قسە دەکات. هۆشت مرۆڤ پاک ناکاتەوە، بەکوو هۆگری لەدەکات لەوەی بە تەواوی مرۆڤ بێت.

سیاسەت، وەک ئەوەی نیتچە دەیبینێت، گەورەترین شانەی بتپەرستی مەدەرنەیە. لەوەتەی خودای کۆن مردووە، مرۆڤەکان پەلەیان کرد بۆ دروستکردنی خودای نوێ لە گەشت و دروشمەکان. نەتەوە، خێڵ، دەوڵەت، نیشتیمان. هەموو ئەو دروشم و ناوانە بەرگی پیرۆزیان کراوەتە بەر، بەنام لە راستیدا تەنها بتێکی کەمەڵە بە قووتدانی تاکەکان و مانەوەی خەیان لە "پشت چاکە و خراپە"وە.
چەکوشکەی نیتچە دەنووسێت کە هەموو وەاتێک دەندیەکی خوێن ساردە و کەسی خەشناوێت بەکو لە دەسەزی هاوەاتیانی خۆی دەخوات وەک پەرستگایەک کە لە نوێژی باوەداران دەخوات. ئەمە خودای زۆیە کەس نکۆی لە ناکات، چونکە ئەوانەی گومانیان هەیە بە خیانەتکار ناودەبرێن. لەم جیهانەدا، فەرمانەوا پۆیستی بە تاج نییە، قسەکردن بە ناوی گەلەوە بەسە بە ئەوەی فەرمان بە گوناهایەکی مەگەلەکە بکات. دروشمەکان ئینجیلی سەردەمی نوێن، وەک سیمبولی ڕزگاری لە گەپانەکاندا هەواسراون لە کاتەکدا ئازادی ڕۆژانە بە ناوی ئەوانەوە سەردەبڕێت. نیشتیمان پەروەر جیاوازی لەگەڵ خوداپەرست نییە، هەردووکیان مشکیان داوە بەدەست هەستەکی هەڵە لە

مانای ژیان.

نیتچە سیاسەتمەدار وەک قەشەی مەدرن دەبینێت، دەوەتیش تەنها درێژکراوەی رەنجی کڵێسایە بۆ هەڵکارێکی تر بەردەوام دەبێت. پیاوانی ئاینی روو لە ئاسمان قسەیان دەکرد، سیاسەتمەدارەکانی ئەمڕۆ رووڵە زەوی قسە دەکەن، هەردوو دەنگەکە مرۆڤ بەدەنگ دەکەن بۆ ناوی حەقیقەتی رەهاوە.

فەلسەفە وەک ئاوەڵەی نیتچە دەیبینێت شاراوەترین پەرستگایە لە نێو مەزارگەی بتەکان. فەیلەسوفەکان لە ئەفلاتونەوە خودایان نەدەپەرست، بەڵکو بیرەکەکەیان دەپەرست. قوربانگاکەیان بۆ چەمک و هەوەسم بۆ میتۆد و ئیمانیان بۆ عەقڵ گەیی. بەڵام لە ناوەڕۆکدا وەک قەشە مانەوە و لە ترسی ئاژاوە و پیرۆزی سیستەم.
نیتچە گاڵتە بە ئەفڵاتوون دەکات کە جیهانی نموونەیی بەرز دەکاتەوە بۆ سەرووی هاستی، وە هاستی لە بەهەشت دادەنێت، لەکاتێکدا مرۆڤ لە قوڵدا چەقیوە. ئەم دابەشکردنە گەورەترین درۆی لە مێژووی بیرکردنەوەدا هەنایە بوون: کە عەقڵ لە جەستە پاکترە، بیرکردنەوە لە ژیان پیرۆزترە. پاشان هەگڵ هات و مێژووی کرد بە خودایەکی دوو قاچ، ڕەحی ڕەهای کردە بتێکی نوێ و عەقڵی کردە یاسایەکی گەردوونی بۆ هەموو. بەم شێوەیە فەلسەفە خوداوەندەکانی بۆ ڕەها و قەدەری بە دیالێکتیکی گەشەوە و بەردەوام بڕۆیاندا بۆ بنەماکانی پەرستن لە جیاتی ئەزمونگەری.

نیتچە هەموویانی وەک هەناتوویەک لە هاستی دەبینی، ترسیان لە جوانی دەندانی ژیان وەک خۆی هەیە. ئەوان دەیانویست ئەقڵ وەک عەرش بێت، بەڵام لایەنە ئینسانەکەیان لەدامالی. چەکوشەکەی لە دژی هەموویانی نووسی بۆ گەڵانەوەی فەلسەفە بۆ سەر زەوی، بۆ جەستە، خوێن، ئارەق، غەریزەکان. کاتێک بیرکردنەوە لە سەز جیا دەبێتەوە، دەبێتە پەیکەر. ئەو جۆرە فەیلەسوفانە لە ئاژاوە دەترسن، بۆیە دەبنە بتەکە خۆی.

کاتێک نیتچە مردنی خودای هاگەیاند، ئەو ئاهەنگی نەگەڵا بەڵکو شیوەنی دەگەڵا. خودا بۆ تەنها نامرێت، بەڵکو هەموو ئەو مانایانەی کە مرۆڤ پێی دەژیا لەگەڵ ئەودا دەمرن. لەگەڵ ئەوشدا مرۆڤ بەرگەی بەشاییەکەی نەگرت و پەڵەی کرد، پەرستگای نوێی لەسەر وێرانە کۆنکان بنیادنا، ئەمجارەیان لەسەر وێنەی خۆی. بەم شێوەیە بتێکی ئاینی نوێ لەدایک بوو: مرۆڤ خۆی لەسەر تەختی خودا دانیشت. چیتر ئافەریدگارێک لە سەرەوە ناپەرستێت، بەڵکو خۆی لە ئاوێنەدا

دەپەرستێت.
بە باوەڕی، بە نیتچە ئازادی لە ئایین نەبوو، بەڵکو بەردەوامی بوو بە زمانێکی تر مرۆڤ خۆی دەپەرست لە جیاتی ئاسمان. خۆشک قسەیان بە زانا ئاوگۆڕ کرد، کەمێک بە کۆنفرانس، ئاشکراکردن بە میتۆدی تاقیکردنەوە، بەڵام هەرگیز یەکێک: ملکەچبوون بە ڕاستی وەک دەسەڵات. عەقڵی مەدرن کەمتر لە باوەڕی کۆن ستەمکارانەتر نییە، هەمان دۆنیایی بە شێوەیەکی جیاواز دەسەپێنێت.

ئایین نەمردووە؛ دۆنگی گۆڕی، ئێستا بە ناوی مۆنتیق، مرۆڤایەتی، زانست، بەرژەوەندی گشتیەوە قسە دەکات. لەبەر ئەوە وشە تاکەی نیتچە دەڵێت: «خودا مردووە، بەڵام بۆنی تەرمەکەی هێشتا ئشکۆتەکان پڕ دەکات.» مرۆڤی هاوچەرخ لەسەر وێرانکانی خودا دەژی، بەڵام ئارەزووی بچەکدا هاتنی هەر لاماوە ئاگەر بە خێشیبێت. بتی حەقیقەت وەک ئاوەی نیتشە ناوی لەدۆنێت ترسناکترینی بتەکانە چوونکە لەناو هەزردا دەژێت.
لاوەتی ئافاتوون ڕاستی بە هێما بەرز کردووەتەوە، عەقڵی هێژئاوا دەیپەرستێت وەک باوەدارێک کە پەروەردگاری خۆی دەپەرستێت. بەڵام نیتچە مۆزەکە هەدەگەڕێتەوە: حەقیقەت ئاوە نییە کە دەیدۆزینەوە بەڵکو ئاوەیە کە دروستی دەکەین. پەکھاتەیەکی زمانەوانییە، خواستە بە هێز بە دەمامکی حەقیقەت دەمامکدراوە لە پشت چاکە و خراپە و خواستی دەسەڵات. ئاو باوەڕە کۆرانیە ئاشکرا دەکات و دەڵێت: مرۆڤ بەدوای ڕاستیدا ناگەڕێت لەبەر ئاوەی بەوای پێیەتی، بەڵکو بەرگەی ناوەنکان ناگرێت. ئاو فەرمانی داوێت تا دۆنیای بکاتەوە، تەنانەت ئاگەر هێژش بێت. هەموو فەلسەفەیەک لە بنەڕەتدا بەرگریکردنە لەشاوەیەک لە ترس.
نیتچە لە ڕاخنە لە بتی ڕاستی، داوا لە درۆ ناکات بەڵکو داوا لە ئازایەتی دەکات بە دانپێدانان بەوەی کە ڕاستی خۆی هەزکی زمانییە. لەڕەدا ئاو ڕووبەڕووی ئاوە دەبێتەوە کە دواتر میشێل فوکۆ و جاک دەریدا کردیان، ئاشکراکردنی ئاوەی کە زانیاری بتاوان نییە بەڵکو بەستراوەتەوە بە زاڵبوون. ڕاستی ئازادمان ناکات؛ بەڵکو پێناسەمان دەکات لەناو سیستەمکدا کە چاودێری دەکات و دیاری دەکات چی بکرێت و بوترێت. لێرەوە نیچە: هەموو سیستەمکی زانیاری سیستەمکی ئاخلاقییە لە شاوەی شاراوەدا؛ لە پشت هەموو ڕاستییەک، ویستک بە دەسەڵات هەیە کە جیهانبینی خۆی دەسەپێنێت. فیلۆسوفی ستایشکاری ڕاستی تەنها کاهینکی نوێیە کە بەرکەتی زمانی دابەش دەکات بە فەرمانبەران.

عەقڵی مەدرن بووە بە بتێکی نوێ کە بەخێی لێلایەن ئەوانەوە دروستکرابوو کە پێیان وابوو هەموو بتێکانیان لێناوبردووە. کانت لە کتێبی (Critique of Pure Reason -بەخۆش ڕەخنە لە عەقڵی بەخۆش)، هەوڵی دا سنووری عەقڵ دابنێت نەوەک وەڵ ببێت، لێژیکی کرد یاسا، گومان چاودێری، ئەزموون سەنگی مەحەک. بەڵام نیتچە لە پرۆژەکەی کانت بەردەوامی ڕەح دەبینێت کە دەبێتە هەکاری دامەزراندنی ئەخلاق و ئایین، ترس لە ئازاوە، ئارەزوو بە ڕەکخستنی هەمیشەیی. عەقڵ یاساکانی خێی دادەنێت ئارەزووی هەکارە بە گوڵایەڵی، ڕاستی ناتوانێت وەک ئازاوەیەکی جوان بەرگە بگرێت.

پاشان ڕەشنگێری هات و ئەم بتە نوێیەی لە زانست و پێشکەوتندا پیرۆز کرد. فرانسیس بەیکەن- Novum Organum لە Francis Bacon نووسیویەتی کە زانین هێزە، بەڵام نیتچە بە پێچەوانەوە دەیبینێت کە ئەمە بووە بە دەسەڵات. سیستەمێکە ستەم دەکات لە جیهاندا وەک ئەوەی ئایین پێشتر دەیکرد.
دیکارت- Descartes لە (تەئامان لەسەر فەلسەفەی یەکەم- Meditations on First Philosophy) ڕایگەیاند (من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم،) بیرکردنەوە دەکاتە بتێکی نوێ، من، ناوەندی گەردوون، سەرچاوەی بوونی دونیایی. بەم شێوەیە بیرکە پەرستی بەردەوام بوو، ئەمجارە بە جلوبەرگی زانستیەوە.

چەکوشکەی نیتچە لە دژی هەموویان دووستێت وەک یەک هەکار بە بینینی بەندیخانەیەکی زەین. ئەمە خەمان بە عەقڵ ئازاد نەکردووە، عەقڵ خێی لە ئەمە ئازاد کرد بە ئەوەی بە ناوی خێوە کێت و زنجیرمان بکات.

لە ڕوانینی نیتچەدا، دوای مردنی خودا، مرۆڤ وەک بیرکردنەوە نەچووە ناو سەردەمی ئازادیەوە، بەڵکو وەک خۆپەرستی ڕەها. لە هەردوو کتێبی – The Gay Science -Spoke Zarathustra – بەم شێوەیە وێنای مرۆڤی مەدرن دەکات کە لەسەر داروپەردووی مانای کۆن وەستاوە و هاوار دەکات کە گەورەی بوونە کەچی لە ناوەوە وێرانە. ئەو تەختی خودای بە میرات وەرگرت، بەڵام دانایی نەبوو، بوو بە خودایەکی شەواو و دروستدەکات بەبە ئەوەی بزانێت بچی، کەنتڕۆڵی کرد بەبە ئەوەی بزانێت لە کوە و بۆڕو کوە. بەم شێوەیە مرۆڤ خێی بوو بە گەورەترین بەت. فەیلەسوف بە ناوی ئەوەوە قسە دەکات، سیاسەتمەدارەکان وەک بیانوویەک بە ناوێوە قسەدەکەن، هونەرمەندان وەک ناوەندی گەردوون گەرانی پێدا دەڵێن، لە کاتێکدا ئەو تەنها سەبارەکە بەدوای ڕووناکی ونبوودا دەگەڕێت.

بەشێر پەرستی لە هەموو هونەرێ مەدرنکاندا بەرجەستە بوو. لە "ئافراندنی ئادەم"ی مایکل ئەنجەلۆ، دەستی خودا دگاتە مرۆڤ، بەڵام نیتچە پێچەوانکەی دەبینێت: ئەو ساتەی ئاگر لە ئافرێدگارکەوە بە بوونەوەرکی تر تەدەپەڕێت، دەست بە خودپەرستی دکات.
لە شیعرکانی بەدلەر- Baudelaire -، بەتایبەتی گۆڕکانی خراپ، مرۆڤ خۆی وەک بوونەوەرکی کوتوو دادنێت کە پێویستی بە لێخۆشبوون نییە بەڵکو جوانی لە پاییزدا. گەیا لە (ڕەنگە Francisco Goya – (ڕەنگە وێنەی پیاوە نوێیکە دکەشت کە ئاوەی دروستی دکات بە دەستکانی خۆی دیخوات.

هونەر بوو بە ئاوێنەیک بە خۆیستی هۆشیاری مەدرن و موبتەلابوون بە خۆشویستی خودەوە، هەر وەک ئەو چیرکەی نەرگز کاتک وێنەی خۆی لە ئاوی ئاوەکە دبینیت و هەوەدات دست لە خۆی بدات دکەوێتە ناو ئاوەکەوە و دخنکێت. خودپەرستی مەدرن، بە بچووننی نیتچە، تەنها خۆشویستنی خود نییە بەڵکو ملکچبوونە بۆی. مرۆڤ لە کێڵەی خودا گەا بە کێڵەی پێکەرکەی، لە کێشەوە لە بەردەم پەرستگاوە بە کێشەش بە ئاوێنە. لە سەردەمکدا کە من ناوەندی بوونە، ڕاستی دابشێ بوو بە ئەزموونی تاکەکەسی. هەموو پیاوەک بوو بە خودایکی بچووک کە بە دەوری گەلەئەستێرەی تایبەتی خێدا دسوڕێتەوە. بەڵام ئەم خداوەندە نوێیە فشەیە، لە سەر ئاستی هۆشیاری ئەوانی تر هەست بە بوونی خۆی دکات.
لە دونیای نووسینی نیتچەدا مرۆڤ بەگوریسک شکەت دراوە لە نێوان ئاژەڵ و مرۆڤی خاوەن پەگەدا، گوریسک لەسەر بەشایی. مرۆڤ چیتر بەدوای مانادا ناگەڕێت ئەوەندەی بە دوای نمایشکردنی خێدا.

ئەم تراژیدیایە لە هونەردا بە هەمان ئەندازە لە بیرکردنەوەدا دەردەکەوێت. ڤان کوخ وێنەی سروشتی نەکشاوە بەڵکو سووتانی خۆی لە ناویدا کشاوە. هەر ڕەنگێک برینکە لە هۆشیاری، هەر ڕووناکییەک هەوەکی مەحاڵە بە ڕزگاری. ڕەنە ماگریت – René Magritte in *The Son of Man* لە کۆی مرۆڤدا دموچاوکی بە سەو کشاوە بە ئاوی بەڵت مرۆڤی مەدرن چیتر ڕوخساری ڕاستقینەی خۆی ناناسێتەوە بەڵکو لە پشت هەماکانیدا دژێت. لە شیعرکانی ڕیلک – Rilke -، بەتایبەتی Duino Elegies خودهۆشیاری دبەتە ئازارکی پیرز، ململانێ لەنێوان ئارزووی نەمری و ترس لە سڕکردنی ئاوێنە.

هونەر لڕ خۆشگوزرانی نییە بەڵکو تۆکاری ڕەحە، ئاشکرای دکات کە چۆن مرۆڤ بووە بەکێڵەی ئەو خودی دروستی کردووە. جوانی خۆی

بوو بە بتەکی نوێ کە تیایدا مرۆڤ فۆرم دەپەرستێت نەوەک جەوهەر. پاش کۆتنی پەرستگا بەردینەکان، پەرستگاکانی وێنە بەرز بوونەوە. لە سەردەمی بەدلێر، هونەر ڕزگاری نەبوو بەڵکو ماسکێکی جوان بوو بۆ ناشیرینی وەک ئاوەی لە (گۆڕەکانی خراپ)، کە جوانی بەرەو نشێوی دەڕوات، فریودان مردن دادەپۆشێت. ئێسکار وایلد لە وێنەی (دۆریان گرەی) جوانی کردە نەفرەتێکی ئەخلاقی، جێستە پیر نابێت، ڕۆح لە پشت کامێیەکی ڕواڵەتییەوە بەگۆن دەبەت. ئەوە ڕوخساری نوێی بتەکەیە: جوانی لە ئەزموونی هەستییەوە دەگوازرێتەوە بۆ میتافیزیکی درۆ.

لە مۆسیقادا، ئەم شتییە گەیشتە لوتکە لەگەڵ واگنەر – Richard Wagner کە هاوێدا ئازار بگەڕێت بۆ سەمفۆنیای پیرۆز. نیتچە کە لەسەرتاوە کاریگەر بوو پێی، بەناو دواتر بەرپەرچی دایەوە، لە کێسی ڤاگنەردا نووسیتی مۆسیقاکەی نەخۆشی دەگوازێتەوە بۆ ئاوازێکی جوان. هونەری مەدرن، بۆ بەچوونی ئەو، چیتر چارەسەر نییە بەڵکو جوانکردنی نەخۆشییە، بەنجکردنێکی جوانە بۆ جیهان.

تەنانەت لە تابلۆکانی سلڤادۆر دالی و سیمفۆنیای نۆیەمی ماهلەر- Gustav Mahler-، کە بە کاڵبوونەوە کۆتایی دێت کە لە ئازاری مردنی گەردوون دەچێت گومان لە مرۆڤی مەدرن دەبەت کە لە خۆیستیدا مەڵە دەکات تا خنکاندن. هونەر بوو بە نەریتێکی میتافیزیکی نوێ بۆ خودپەرستی. جوانی دوایین پەناگەی بتەکانە کاتێک هەموو خواوەندەکان کۆتن.

وەرگێڕان و ئامادەکردنی لە عەرەبییەوە: نەوزاد مەدحەت (گەران عەبدوڵا)

سەرچاوە:
https://www.youtube.com/watch?v=TUvefmWZyxA&t=739s

ماستەر و دکتەرانامەکانی بواری

ئەدەبی کوردی لە تیلەچاوکی خەندەییدا-3-.. هەمەت بایز

بەشی سێیەم

بابەتەکانی خوێندن و لێکۆڵینەوەی تۆژینەوەی زانکۆیی

لە زنجیرەکانی پێشتردا هەندێک لە خاڵە لاوازەکانی تۆژینەوەی ئەدەبی لە تەوەرەی قوتابی و مامۆستا و لێژنەی زانستی بەشەکان تاوتوێکرا. لەم زنجیرەیەدا باسی کاریگەریی و ڕەنگدانەوەی پڕۆگرام و بابەتەکانی خوێندنی بەشە کوردییەکان دەکەین، وەک ڕێگەیەکی نەرێنی لە ئاستە و دەستنیشانکردنی ناونیشان و مەتەد و شێوازی کاری تۆژینەوەی مامۆستایان و فەرخوازاندا.
بەشێوەیەکی گشتی بەشە کوردییەکانی زانکۆکانی کوردستان لە ڕووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە لێکچوونێکی هاوبەش کێبان دەکاتەوە. واتە کەی بابەتە خوێندراوەکانی ناو بەشە کوردییەکان، تا ڕادەیەکی زۆر لە یەکترەوە نزیکن، بەیە کەی تێگەیشتنێکە بەسەر تەواوی بەشە کوردییەکان جێبەجێ دەبێت. ئێگەرچی لە ناو مفرەداتی پڕۆگرام یان کەرسبووکی مامۆستایان، مامۆستایەک بە مامۆستایەکی دیکە، یان بەشێک بە بەشێکی دیکە ڕەنگە تاڕادەیەک ئاستی زانستی جیاواز هەبێت. ئەمەیان خاڵێکی ئەرێنی و دڵخۆشکەرە. سەرباری ئەمەش لە دیوێکی دیکەدا بەشە کوردییەکان یەکدەگرنەوە کاتێک ئاستی زانستی دەرچوان و ئارەزوومەندانی خوێندنی باڵا هاوئاستە و کەمجار ئاستێکی جیاوازتر دەبینرێت، مەگەر ڕێژەیەکی کەم لەو پەڕە بەدەربێت، هەوڵەکانی خەیان و خەپگەیاندنیان جیاوازتریان بکات، بەتایبەتیش بەشەویەکی گشتی لە واقیعی ئەمڕۆدا ئەنجامەکانی ئەو لێکچوونانە جێی پرسیارن.
لەبەشە کوردییەکاندا پەیوەندییەکی پێکەوەبەستراویی و ئاگاییەکی هەمە لایەن وەک هەماهەنگییەک بە گشتی لە پڕۆگرام و کارنامەی بابەتی خوێندن لاوازە (لەڕەدا مەبەست ئەوە نییە سیاستی بەشەکان لە باری پڕۆگرامەکانی خوێندن یەک بن و یان جیاواز بن، ئەوەش بە خۆی مشتومڕە هەڵگرە)، بەتایبەتیش ئەوەی مەبەستمانە، دەوەکی نەرێنی لێکچوونی کەی کایەی خوێندنە لە بەشی هاوبەشی و نزیکایەتی پڕۆگرامەوە، کە ئاماژە نەرێنی و ئاکامەکان زۆر بەرچاون. زۆر بەکەمی لەوتەی بەشە کوردییەکانی ناو زانکۆکان هەن، دەست بە

گۆڤاری بەیان ژمارە ٢٠٠ ساڵی ٢٠٠٨

ئەدەبییەکانی خرائاوا دان، لە باری ئستا و نوبوونەوەشدا هاوئاستی خوندنی دنیای دیکەی ئستای ئەدبیات نییە، درگای ئەدبیاتی کوردی وەک ئەدبی براوردکاری و ناسینی هاو نزیکایەتی کلتووری ئوانی دیکەی ژهاتی ئاسیا و هاودخی پستکنیالیزم لە ئفریقا و ناسینی ئەدبیاتی دیکەی ئمریکای لاتین کراوە نییە، تا چندایەتی و چنایەتی ئەدب و ئەدبیاتناسیش وەک دنیابینکی دیکە خی ئزموون بکاتەوە. واتە بەهای ئو تەدامانە فرمگرتووە سرتاییەی ناو ئەدبیاتناسی عربی و خرئاوایی لە پیوندیدابوونکی کلاسیکییانە و داپچانکی زر بکرانەویی ئویدیکە دایە. بو خسەت و مانویە بابتکانی خوندن ناورکی کلاسیکی و متەدی کلاسیکی و بابتی ناپویست و شوازی نووسنی دووبارە و زمانی بە فنتازی لە توژینەوکاندا برهم دنن، بیە ناکرت لسر ئو میراتە خوندنە و فرمگرتوودا بانگشەی خوندنی ئەدبیاتناسی پویست و سردمی بکرت. ئگر لگە دنیای گانکاری متەدی تازە و تگیشتنی تازە و خوندنەوەی تازە بە ئەدبیاتناسی نکرت، یان جارکی دیکە خوندنەوە بە ئو بابتانە نکرنەوە، کە پشتر خوندراونتەوە، ئوا دبت تا چند سالی دیکەش هر بە چاوانی ئو دخە چقبستووە ئشکگریە بین. ەنگە بە ناوبردنی چند زاراویەکی تیری و ەخنەیی و هندک لە متەدکانی ەخنە بە خسەت و پرسندی ئو زاراوانە و پلەن و گوزانویکی چندایەتی بە فرمکی متەدلژی، لە دخکی کلاسیکی تادیەک ئزموونکراودا بین، بەام لە باری چنایەتی کە پیوندی بە هزکی معریفی و پاشخانکی معریفی قووە هبت، زر بکمی ئامادیی ئو پارادایمانەی هیە، کە خوندنەوەی ئستای ئەدبی پویستی پیان هیە. لگە ئوشدا لرو لوە لە درەوەی بشە کوردیەکان و هندکجاریش لە ناوندکانی زانکە و بشکانیش توژرانک هن بەژیکی کم، ئاقارکی دیکەی تگیشتن بە خوندنەوەی ئەدبیاتناسی لو چوارچویە فرمگرتووە و کشەیەی زانکان، وەک هناسەی دپخشبوون ئامادیی هبت.

ئوەی ئستا لبشە کوردیەکان دخوندرت، زربەی بابتکانی خوندن دکون ناو خانەی مژووی ئەدبەوە سروشتکی مژووییان هیە وەک ەوانبژی و کش و سروا و ەبازکانی ئەدب و جر ئەدبیەکان و ئەدبی کلاسیکی و ئەدبی کن و مژووی ئەدب بگشتی، بە ئاستکانی دیکەی ئەدبیاتناسی لە ناو بابتی ەخنەی ئەدبی و تیری ئەدبی و ئەدبی براوەیشەوە چوارچوەیکی مژووییە لە وتنەوەی وانکاندا زا، زربەکمی درچوون لو

چوارچێوە مێژوویی دەبەتە ئامانج و کەمجار بەرێکەوتنمان لەگەڵ تیار و ڕەخنە و گەڵانەوناسی پاشمەدەن هەیە، بەیە خولانەوەی لە پێش قۆناغی هاوچەرخ زیاتر ڕیشەیکی مێژوویی و سروشتکی مێژووی دەبەخشێتە تۆڕینەوەی ئەکادیمی، واتە زیاتر لە چوارچێوە یان سیاقکی مێژووی بەرهەمهاتوو خەیان دووپات دەکەنەوە.
خوێندنی چوارساڵی زانکۆ لەناو خولانەوەیکی مێژووی قۆناغکی ئەدەبی و ناساندنی چەند ناوکی دوپاتبووەی ئەدەبیدا هەسپکراوە، ئەوەش دوو لەکدانەوە هەدەگرێت یەکیان پچڕانی دەخی دنیای نووسینی تۆڕینەوەی کوردی و خوێندنی زانکۆیە لەگەڵ گەڵانکاری و هاتنەپێشی ناوە تازەکان و ژانری تازە و شێوازی تازەی ئەدەبی، کەمجار وەک بەرێککەوتنکی ڕاستەوخۆ دەبنە پرس و بابەت و تۆڕینەوەی ئەدەبی، لە لایەکی دیکەش بابەتە خوێندراوەکان وەک میراتی ئەوی دیکەی پێشتر، دەستی دەکەن، هەمان کاریگەری ناوە ناسراوەکان و شێواز و بابەت و تەگەیشتنەکانی پێشتر دووبارە دەبنەوە. خوێندنی ئەدەبیاتناسی کوردی لەسەر بنەمای مێژووی ئەدەبیاتی ئەوروپی و عەرەبی، دوور لەو تایبەتمەندییە ناوخەیی و خەخەریکبوونەوە دەکەوتە ناو خانەی چاولەکەری و هەنکجاریش لاسایکردنەوە، کە ڕەنگە ئەمیان وەک ئەزموونکردن خراپ نەبێت. بەمەش تایبەتمەندیی خوێندنەوە و پەڵەن و نوسینەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی ون دەبێت، یان گرفتئامێز و نەشاز دەبێت. لە لایەکی دیکەش ڕۆڵی خوێنەر وەک ئاڕاستەیکی نوێ لە نووسینەوەی مێژووی ئەدەبیدا دەرناکەوێت. ئەو تەگەیشتنە لە تۆڕینەوە مێژووی ئەدەبی کوردی زەر لاوازە، بەو خوێندن و پەڵەن و نووسینەوەی کتێبکانی پێشتری مێژووی ئەدەبی کوردی، کە لە زانکۆکان دووبارە دەکرێنەوە و دەخوێندرێنەوە هیچ پێشڤچوونک و لکەتیەک لەناو گەڵانکاری مێژووی ئەدەبی کوردی نایتەکایەوە، ئەگەرچیش بەدگمەن تۆڕینەوە لەسەر مێژووی ئەدەبی کوردیش لە ئێستادا دەبینرێت، بگومان هەکاری جەراوجەری خێی هەیە و دیارترین ئەو هەکارانەش پێویستی بە ئاگایەکی قووڵی مێژووی و دەکیەمێنتی و زمانی و شێوازی هەیە، کە قوتابییان و مامۆستایان بوێری خە لەقەڕدانیان وەک پێویست نییە.
بەشک لەو بابەتانەی کە بژاردەش دەکرێن وەک ڕەوتە ئەدەبی و جەرە ئەدەبییەکان و ڕەبازەکانی ئەدەب زەرجار بە زەر بەسەر ئەدەبیاتی کوردیدا پەاکتیزە دەکرێن و پەڵەنی قۆناغ و ڕەوتە ئەدەبییەکان، بەزەر سەپاندن و کەشەیی بەسەر ئەدەبیاتی کوردیدا پەاکتیک دەکرێن، بەتایبەتی ئەو ڕەوتانەی کە لە سیاقکی کەلتووری و سیاسی دەروەی کوردی لەدایک دەبن، واتە زەرجار لە گوزانەوەی ئەزموونە ئەدەبییەکان بە دەرکەوتنی قۆناغکی نوەی ئەدەبی کوردی

دەگونجێندرێن، لە ڕووی ڕاڤە و لێکچووونی بنەماکان پێکناشێن و توانستە تاقیکراوەکەی ئەدەبی کوردی لە فۆرم و سروشتی خۆی لە بار دەبرێت وەک خەماڵی و سروشتایەتی و تایبەتمەندیی کوردی و جیاواز مامەڵەی لەگەڵدا ناکرێت. ئەو دیو گوزراوە دەبێتە چاولێکەری، زۆر بە ئاسانی وەک کەشف و فۆرمێکی ئامادەی لێدێت کە خوێندکاران بە تێگەیشتنی چەند خەسڵەتێک و دیزینەوەی لە چەند سیمایەکی ئەدەبی یان شیعری لە ئەرکی پێویستی توێژینەوەکەی دەردەچێت و هیچ ماندووبوونێکی زانستی ئیستاتیکی و دەلاڵی و داهێنان و بیرێکی ئەوتۆی تێدا بەدیناکرێت. ئەم کارەش سروشتێکی پەلەنی و مێژووی هەیە، گرێت و وەک توێژنەوە زۆر سانا و ساکارە، چونکە لە بنەڕەتدا ئامانجەکە جیاوازە ومەبەستدارە.

وەک ئەوەی ڕەبازە ئەدەبییەکان وەک بابەتێکی مێژوویی ناو ڕەوتی گۆشەکردن و گەڕانکاری ئەدەبیات دەبینرێت، لە بارێکی دیکەدا هەندێک لەو بابەتانە لە دەرەوەی تێگەیشتنی سیاقێکی مێژوویی بە خوێندنەوەی تێکستە هاوچەرخەکانی ئیستا مشتومڕەگر دەبێت، واتە لە هەندێک ڕەگەز و سیمای هاوبەشی دەقە ئەدەبییەکاندا بەیەک پەوەر یەکناخرێن و بەراورد ناکرێن. ئەو خوێندنەوە کەشەیەی ناو ڕەبازەکانی ئەدەبێکی دیاریکراو بە خوێندنەوەی قەناغێکی دیکە و ئەزموونێکی دیکەی ئەدەبی، لە خوێندنەوەیەکی ئیستاتیکی و دەلالیەکانەوە بە شوناسێکی دیکەوە دەبەسترێنەوە، لە کاتێکدا وەک دەخی کاریگەری و تایبەتمەندیی ئەدەبی کوردی لە هەندە باردا زۆر لە پێش قەناغی کاریگەرییەوەیە.

نموونەیەکی دیکەی خوێندی جارە ئەدەبییەکان، پێداهاتنەوەیەکی مێژوویی و ڕەوتەکانی گۆشەکردن و دەرکەوتنیان لە بەشە کوردییەکان بە ئامانج گیراوە. بەگشتی وەک پرسەیەکی پەلەنی و دەرخستنی خاسیەتەکانیان و کاریگەریی نەوانیان و چۆنیەتی گونجانەویان باس دەکرێن، ئەمە تاڕادەیەک ئاساییە، بەڵام ئەو تێگەیشتنەش ئەوەندەی دەچێتەوە ناو قەناغەکانی مێژووی گۆشەکردن و گەڕانی فۆرمە ئەدەبییەکان لە باری گۆشەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و کەلتووریدا، ئەوەندە نابێتە ناساندنی فۆرمەکانی ئەدەب و تایبەتمەندییەکانی ناو گۆشە و گەڕانی ئەدەبی کوردی. لە لایەکی دیکەش ئیستا لە ئەدەبیاتی جیهانی و ئەدەبیاتی گەلاندا جارێکی دیکەی ئەدەبی ئەزموون دەکرێت بەناوی "تێکست"، ئەو جارە ئەزموونکردنە کەم تا زۆر لە ئەدەبی کوردیدا لە ئارادا هەیە و فرەناسنامەیە و سەربەهیچ کایەکی ناو جارە ئەدەبییەکی دیاریکراو نییە، بەڵکو ناکرێت ئەو ئاقارە تێگەیشتنانە وەک ئەزموونێکی یەک فۆرمی و یەک ژانری جیهانی بخرێتەڕوو، بەڵکوو وەک دەخی پاشنوگاری، فۆرمێک سەر بەهیچ

لاسایکردنەوەیەکی دیاریکراوە نییە و سرکە و بۆاسانی ناخرێتە ناوشوناسەکی ژانری ئەدەبییەوە. بە ئاگایی خوێندنی زانکۆ و قوتیسمانیان لەناو جۆرە ئەدەبییەکان وەک کایەی مۆزوویی، ئەو هەوڵە بیرکردنەوە لەسەری بیرکردنەوەی قوتابی و نەوەی دواتری وەک تێگەیشتنێکی پێشتر دەوات، مامۆستایانی زانکۆ و قوتابییەکانیشیان دووبارە ئەزموونی دەکەنەوە. لە داهاتووشدا توێژینەوەکان و نامەی ماستەر و دکتۆراکانیش بەرنامای ئەو تێگەیشتانە دەبن.

لە باری تیۆری و هەڵخەیدا بۆشاییەکی زۆری ئەو باردۆخە تیۆرییە هەیە، کە لە دنیای ئێستای ئەدەبیاتدا جێی مشتومڕ و پێاکتیزەکردنە. هەوبەرێکی بەفراوانی ئەو پارادایمانە پێک دەهێنن کە لە بواری زانستەمرێیەکان و لێکۆتەی مشتومڕی پاشنوێگەرین. کەم تا زۆر چەند هەوڵێکی وەرگێڕان و خوێندنەوە زیاتر لە دەرەوەی زانکۆکانی خۆریکی کارکردنن بە زیاتر و کاریگەرتر لە ناو زانکۆکانەوە کار لەو بۆشاییە هێنوکەییانە دەکەن. بەو واتایەی لەناو زانکۆکاندا زۆر بەکەمی پێشوازی لە دەکرێت، بۆشوێیەکی گشتی ئەوەی هەیە دووپاتبوونەوە و لێکچوونی ئاستەکانی بەکالۆریس و ماستەر ودکتۆرا و توێژنەوەی مامۆستایانە لە دەرەوەی تیۆری نوێی پاشبنیادگەری و پاشنوێگەرین کە زیاتر خوێندنەوەکی فرەهەند و هێمای خوێندنەری تێدا سەنتەرە. پێاکتیزەکردنەوەی هەندێک لەو تیۆرییە نوێیانەی ناو کایەی ئەدەبی کە سەر بەگۆشەی زانستە کۆمەڵایەتییەکانن، لە ئەدەبیاتدا زۆر بەجۆوهەر دەردەکەون لە کاتێکدا کایەی ئەدەبی لە گۆشە و گۆشانی ئەو چەمکە تیۆرییە نوێیانەی ناو زانستەمرێیەکانی پاش نوێگەری، زۆر کاریگەرە، وەک بۆریەکەوتنی کەلتوورەکان و پۆستکۆلۆنیالیزم و تیۆرە فەمینیستییەکان و ژینگە زۆر وردە بابەتی دیکەی کەلتووری و سیاسی.

لێرە ئەوەندەی خۆریکی گونجاندن و دەرخستنی بەرنامای بە خوێندنەوەیین ئەوەندە خۆریکی دەزینەوەی ئەو گوتارە هەڵخەیە نین، کە لە فۆرمێکی گشتی ئەدەبیاتی کوردیدا بەتایبەتمەندی و تێگەیشتنی کوردییانە و ناوخۆییانە لێکبدرێنەوە (لە زنجیرەکانی داهاتوو بە نائامادەیی گوتاری رەخنەییە لە باسێکی تایبەت دەخێنەوە)، چونکە نە لە خوێندنەوەی تیۆری و هەندە بۆفراوانەکانی پشتی دەقە ئەدەبییەکانەوە و نە لە هەلومەرجی نووسیندا زەمینەسازی مۆعریفی و پێاکتیکی، ئاستی باشی خوێندەر بە ئەو تیۆرانە بۆناکات، بەڵکوو هەمیشە کارە پێاکتیک کراوەکان لە دەرەوەی گوتارە هەڵخەییەکانەوە، دەزەرەوەی بەرماکانن، وەک وەسف و خێتپەداهێنانن لەناو دەقەوە بە دەزینەوەی لێکچوونی واتایی، کە لەگەڵ بەرماکاندا

هاوسەنگ دەکرێن و دەزێنەوەی وشەسازی ناو دەقە ئەدەبییەکانە لەگەڵ وشەسازی ناو چیرۆک و ڕووداوەکان بەراور دەکرێن و دوورن لە بنەما ئێستاتیکی و دەلالی و گوتارییەکانی دق.

هەنگدانەوەی گەڕانەوەناسی وەک بابەتێکی دیکەی خوێندن وتوێژینەوە، خواستێکی زۆری ناو توێژنەوە و نامە ئەکایەمییەکانی ئەدەبی کوردیە، باشترین نموونە و هەنگانەوەی ئەو دەخڵیە، کە قوتابیان بژاردەی ناونیشانەکانیان لە گەڕانەوەناسیدا چەکردەتوە، بەتەگەیشتنی ئەمە قوتابییان لە گەڕانەوەناسی کار لەو پێکەربەندیی تیۆری و گۆشە و گەڕان و هەوتەکانی گەڕانەوەناسی ناکۆن، بەکوو لە ناو بژارەی ناوەکی گشتی و زۆربەرفراواندا خڕیکی گەڕانەی حیکایەتەکانی ناو هەمان و چیرۆک و تێکستەکانی دیکەن، واتە زۆر بەدگمەن هەی تەدەچێت هوانگەیەکی تیۆری و گۆشەیەکی گەڕانەوە لەبارەی گەڕانەوەی گوتاری هەخنەیی یان گەڕانەوەناسی پاشکلاسیزم پرسی گەڕانەوە و دەلالەت و ئێستاتیکای گەڕانەوە تاوتوە بکرێت. زۆربەی ناونیشانەکان و بژاردەکردنی ناونیشانەکان وەک ناونیشانی سوار و دووبارە و دەرهێنانی ناواخنە تەکنیکی و کەشەیی و بەسەردابەشکردنی هێستە و بنەماو پێناسە و پەلەن و خاڵەکانە. ئەم شێوازە کارکردنە دەچێتە ناو خانەی هەخنەی تیۆری هەمان لە پێش قۆناغی کلاسیکدا. ئەگەرچی لە قۆناغی کلاسیکدا یان بەرەو پاشکلاسیک هەوتی گەڕانەوە لە حەفتاو هەشتاکان لەباری تیۆریدا گۆشە و گەڕانێکی چەندیەتی و چۆنایەتی بەخێوە بینیوە، کەم تازۆر هەندێک لەو تێگەیشتنە تیۆرییانە گوزراونەتەوە ناو توێژنەوەی ئەدەبی کوردی، بەڵام ئەوەی سەیرە زۆرجار لە جیاتی تێپەڕاندنی ئەو قۆناغە و پڕپێدانی دیکە، دیسان بژاردەی ناونیشانی گەڕانەوەناسی بەمانا زۆر کاوکرچکە لە زانکۆیەکی دیکە دەچێتەوە خاڵی دەسپێک، ئەو خاڵە بەجێدەهێڵێت کە پێویستە لە دوای ئەو خاڵە دەستی پێبکرێتەوە و گۆشەو گەڕانی پێبدرێت. تەنانەت بژاردەی هەمانیش بە توێژینەوەکانی ئێستا لەبری کەشفکردنی دیو گرنگەکانی گەڕانەوەناسی و تیۆریزەکردن و کەشفکردنی گوتاری هەخنەیی و هەمانی بێت، زیاتر دەخێکی خوازراوی ناو کەتواری بەبزاوتی مەعریفییە و بەئاسانی فەرخواز دەتوانێت بەسەری دابەتەوە و گەرانەوەسازی بکات.

بە تێکشکاندنی ئەو فەرمە بیرکردنەوانە کە مێژووی لەگەڵ مێژووی دامەزراندنی بەشە کوردیاکانە، بە خێلادان لە سروشتی خوێندنی کلاسیکی و خڕیکبوون بە گەڕانەوەی مێژوویی و پاکتیکی کەشەیانە و وەسفیانە لەگەڵ پرسگەلێکانی دیکەی باسکراودا پێویستی بە بەکارهێنانی دیدێکی هەخنەییانەی وردتر و زۆرتر هەیە، بە ئەوەی

لەو شەواز و نووسین و بیرکردنەوە و یەکپارادایمی ناوخوەندنی ئەدەبیاتناسی دەربچین.

هەمەت بایز
مامۆستا لە بەشی کوردی/ فاکەلتیی ئاداب/ زانکۆی سەران
١٨/١١/٢٠٢٥

گرژییەکانی گەرووی تایوان و هەوەستی نگۆی چین.. هەڕەشەی حەسەن

پرسی گەرووی تایوان وەك یەكێك لە هەستیارترین پرسە جیۆپۆلیتیکییەکانی سەردەمی ئەمڕۆ، بە کۆماری گەلی چین، ئەمە بابەتی مشتومڕ نییە بەڵکو دۆنیاییەکی مێژوویی و یاساییە کە: " تایوان بەشێکی بەبەشنەکراوی چینە و یەکگرتنەوەی لە کۆتاییدا هەم حەتمییە و هەم بە شێوەیەکی ئایدیاڵ ئاشتیانە"، ئەم هەوەستە بە بەردەوامی لە ڕۆگەی لێدوانی دیپلۆماسی و ئامرازە یاساییەکان و هەوەستی سەربازییەوە بەهێزتر بووە، بۆتایبەتی لە وڵامی لێدوانەکانی بەرپرسانی ژاپۆن،کاتیك سەرکۆزیرانی ژاپۆن "سانای تاکایچی" لە پەرلەمانی ژاپۆن (دایت) وتی: هێنگاوێکی سەربازی چینی – بە نموونە، بەکارهێنانی کەشتی جەنگی و هێز دژی تایوان – دەخێکی مەترسیدار بە مانەوەی ژاپۆن پێکدەهێنێت، لە ناوەڕۆکی هەوەستی پەکین بنەمای یەك چین هەیە کە جەخت لەوە دەکاتەوە کە تەنها یەك چین لە جیهاندا هەیە و تایوان بەشێکی دانەبڕاوە لەو چینە. حکومەت لە پەکین وەك تاکە نوێنەری شەرعی چین ناسراوە، هەوەستەك کە بە بڕیارنامەی 2758ی کەمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان (1971) دووپاتکراوەتەوە. لەم ڕوانگەیەوە چەمکی "سەربەخێیی تایوان" تەنیا خواستێکی سیاسی نییە بەڵکو هەڕەشەیەکی مەترسیدارە، خیانەتێکە لە نەتەوەی چین و هەڕەشەیەکی ڕاستەوخۆیە بە سەر یەکپارچەیی خاکەکەی. یاسای بەرگری نیشتمانی چین بە ڕوونی فەرمانی ئەوە دەکات کە سوپای ڕزگاریخوازی گەل سەروەری و یەکێتی و یەکپارچەیی خاکی وڵاتەکە

بپارێزێت، لە کاتێکدا یاسای دژە جیابوونەوە لە ساڵی 2005 ڕەگەز بە ڕەوشەنی نائاشتیانە دەدات ئەگەر تایوان هەوڵی جیابوونەوە بدات،گەرانەوەی حەتمییەت بە تایبەتی کاتێك کە تەحەدای دەکرێت، بەرپرسانی ژاپۆن، بە تایبەت دوای ململانێی ڕووسیا و ئۆکرانیا، زیاتر ئاسایشی تایوانیان وەك بابەتی نیگەرانی ئاستوخۆ بە ژاپۆن لە چوارچێوەیەکدا داناوە و زەرجار جەخت لەوە دەکەنەوە کە "باری ئاسایی تایوان حاڵەتێکی ئاسایی ژاپۆنە".

ئەم لەدوانانە ڕەنگدانەوەی پەرەسەندنی ترسی ژاپۆنن لە مەدەرنیزاسیۆنی سەربازی چین و هەوڵەستی جەختکردنەوە لە دەریاکانی ڕۆژهەڵات و باشووری چین. وەزارەتی بەرگری ژاپۆن بە ڕوونی ئاماژە بە نیگەرانییەکان دەکەن سەبارەت بە هاوسەنگی سەربازی لە گەرووی تایوان، ئەمەش ئاماژەیە بە گەڕانکاری بەرەو بەشداریکردنی چالاکانەی نەودەوڵەتی لە داهاتووی تایوان و تەحەدایەك بە گەڕانەوەی پەکین سەبارەت بە کاروباری تەواو ناوخۆیی،وەك هامی چین بە ئەم تەحەددایانە خەرا و یەکلاکەرەوە و فرەلایەنە بووە. لە ڕووی دیپلۆماسییەوە، پەکین چەندین جار دیپلۆماتکارانی ژاپۆنی بانگهێشتکردووە بە تەمارکردنی ناڕەزایەتی فەرمی و لەدوانکانی بە "نابەرپرسیارانە" و پێشێلکردنی ئەو بنەمایانەی کە لە بەیاننامە هاوبەشکانی ژاپۆن و چیندا جێگیرکراون، کە کەماری گەلی چین وەك تاکە حکومەتی یاسایی چین دەناسێت، ئیدانە دەکات. سەروەری لە بەیاننامە فەرمییەکاندا دووپاتکرایەوە کە جەخت لەوە دەکاتەوە کە تایوان بەشکی جیانەکراوەی چینە و کاروباری ناوخۆی وەاتەکەی کراوە نییە بە دەستوەردانی دەرەکی. زەرجار چوارچێوەی مەژووویی بانگەشە دەکرێت، کە تێبینییە هاوچەرخەکانی ژاپۆن بە ئابردووی سەربازییەوە دەبەستێتەوە، بەتایبەتی داگیرکردنی تایوان لە ساڵانی 1895-1945.

نمایشە سەربازییەکانی سوپای ئازادی گەلی چین، لەوانەش مەشقەکانی نزیك هێڵی ناوەڕاستی گەرووی تایوان، وەك بەڵگەیەکی بەرجەستە بە ئامادەیی چین بە بەرگریکردن لە سەروەری وەاتەکەی، بەپێی یاسای دژە جیابوونەوە. ئەم ڕەوشەنە یەکگرتووانە پەیامێکی ڕوون دەگەیەنن: "یەکگرتنەوە جێگەی دانوستان نییە و کەماری گەلی چین لەوەدا جدییە"،جەختکردنەوەی چین لەسەر حەتمی یەکگرتنەوە خزمەت بە چەندین ئامانجی ستراتیژی دەکات. لە ئاستی نەودەوڵەتیدا ئامانجی ئەوەیە گەلانی دیکە لە پشتیوانیکردن لە ناسنامەی جیاوازی تایوان ڕابگرێت، ئەمەش وا دەکات پێشێلکردنی بنەمای یەك چین هەم لە ڕووی دیپلۆماسی و چ لە ڕووی ئابوورییەوە تێچووی زۆری هەبێت. لە ناوخۆدا، گەڕانەوەکە ڕای گشتی لە پشت دیدگای حکومەتەوە بە

یەکگرتنەوەی نەتەوەیی، بەهێزکردنی شەرعیەت و کەکردنەوەی هێستی نیشتمانپەروەرانە یەکدەخات. لە تایوان بە ئاوە داڕژراوە کە پشتگیری لە سەربەخۆیی فەرمی بەهیوا بکات، وەك ڕێگایەکی بەهودە وێنا دەکات کە مەترسی ململانێی لەسەرە، لە هەمان کاتدا یەکگرتنی ئاشتیانە لە ژێر سەروەری چین وەك سوودبەخشترین ڕێگا دەخرێتەوو،ململانێکانی نێوان بەرپرسانی ژاپۆن و پەکین، کەبەکێی جیهانی فراوانتر لەسەر داهاتووی تایوان دەخاتە ڕوو.
ژاپۆن و هاوپەیمانەکانی سەرنجیان لەسەر پاراستنی “هیندۆ-ئاسیای ئازاد و کراوە” ، لە کاتێکدا چین ئەم دەستەوەردانانە وەك ئیستفزازیەك لەکدەداتەوە کە ئامانج لێی دابەشکردنی میللەت و تێکدانی چارنووسی مێژوویی خۆیەتی. ڕێبازی پەکین ئارگومێنتی یاسایی، سکاڵای مێژوویی، فشاری دیپلۆماسی و ئامادەیی سەربازی تێکەڵ دەکات بۆ پێکهێنانی گۆڕانەوێکی یەکگرتوو: گۆڕانەوێی تایوان بۆ وڵاتی دایك نەك هەر خوازراوە بەڵکو حەتمیە،پرسی تایوان تەنیا پرسێکی ناوچەیی نییە- پرسێکی بنەمای قووڵی نیشتمانییە بۆ چین. لە کاتێکدا یەکگرتنەوەی ئاشتیانە وەك دەرئەنجامێکی پەسندکراو دەمێنێتەوە، ئیرادەی کەماری گەلی چین بۆ گەیشتن بەم ئامانجە بۆ هەر شێوەیەك بڕت جدیە. گرووی تایوان وەك لە یەکەك لە هەستیارترین خاڵە ستراتیژیەکانی جیهان، کە ناڕازایەتییە مێژوویەکان، ئیدیعای یاسایی، مانای دیپلۆماسی و دەخی سەربازی تێیدا کەدبنەوە. لە ڕوانگەی پەکینەوە، گۆڕانەوەی تایوان بۆ وڵاتی دایك پرسیارێك نییە کە ئەگەر، بەکو کەی-پرسیارێکی مێژوویە لە ڕزگاربوون کە هیچ دەستەوەردانێکی دەرەکی ناتوانێت بیگۆڕێت.

چۆن مەرگ ڕەوتی ژیانی شکسپیری گۆڕی؟.. حەیدەر عەبدولڕەحمان

مردنی (هامنێت) ی کوڕە تاقانەکەی شکسپیر ساڵی 1596 هەم ڕووداوێکی جەرگ بڕ بوو لەژیانی شکسپیر، هەم وەرچەرخانێکی بنەڕەتی بوو لەگەڵینی ڕەوتی ئەدەبی و هونەری شکسپیر.
ئەو سات تەمەنی (هامنێت) تەنها یازدە ساڵ بوو، کە لە دوای کێچ

کردنی، شکسپیری باوکی کردە بنیادەمکی ترو وای لێکرد، تراژیدیانی بەرامبەر بە ژیان بگۆڕێت و لێکدانەوەی قەشمەرەکانە ببێت بە کەسێکی وجودی.
ئەم تراژیدیانەی لە دوای مەرگی (هامنێت) وای کرد، ئێش و ئازارە دەروونیەکانی ببێتە سەرچاوە بۆ هەڵشتنی بەرهەمکانی و زۆر بوونی شانۆگەریە تراژیدیاکانی .
گاڵتەجاڕی ئینگلیزی (سافت دونا) لەم بارەیەوە دەڵێت : مردنی کوڕە تاقانەکەی گورزێکی وێرانکەر بووبۆ شکسپیر.
ئەوە تا ناوی (هامنێت) پەیوەندییەکی نزیکی بە (هاملێت) ەوە هەیە، شکسپیر ئەو کاراکتەرەی کردە گرنگترین پاڵەوانی تراژیدی لە مێژوودا.
زانایانی وەك (شاپیرۆ، گرینبلات) پێیان وایە، لێکچوونی نێوان (هامنێت) و (هاملێت) بە هێکاوت نابووە ، بەڵکو شکسپیر زۆر هوشیارانە ئەو ناوەی بە تراژیدیای هاملێت داناوە، چونکە ناوەکە لە سەرچاوەندا ئیلهامێکی ناڕاستەوخۆی شکسپیر بەخشی بە نووسینی تراژیدیاکە .
شکسپیر لە(هاملیێت) دا زۆر جەختی لەسەر مردن کردۆتەوە، هەر لە دیمەنی یەکەمەوە ، تارمایی باوکێکی لێگەڕێ دایە تا کۆتایی.
مەبەست لە لێك جودا نەبوونەوەی باوك و کوڕێکە ، تەنانەت لە دوای مردنیش .
هەندێکیش پێیان وایە تراژیدیای (هاملێت) نووسینەوەی حاڵەتە دەروونیەکانیەتی و باس لەباوکێك دەکات کە دوای مردنی، بە وێنەی تارمایی هەمیشە لێگەڕێ کوڕێکەیەتی .
چونکە دوای مردنی کوڕێکەی لە هەر وشەیێك دەینووسە کوڕێکەی لە خەیاڵیدا ئامادە بوو.
هەروا لە زەربەی شانۆگەریە دواییەکانیدا شکسپیر فەلسەفەیەکی وجودی دەوروژێنێ و پرسیاری بوون، یان نەبوون دەکات .
(جەیمس شاپیرۆ) لە ساڵی ١٥٩٩: لە کتێبی (ساڵێك لە ژیانی ویلیام شکسپیردا) زیاتر دەڵێت و دەڵێت: مردنی کوڕەکەی خاڵی وەرچەرخان بووە بە گۆڕینی فۆرمی نووسین لە شاکارەکانی شکسپیر .
(پارك هەنان)یش لە کتێبی شکسپیر، ئاماژە بەوە دەکات کە نەبوونی هیچ دەقێکی تایبەتی لە شکسپیرەوە سەبارەت بە مردنی کوڕەکەی، بەو مانایە نییە کە کاریگەری ئازارەکانی مردنی کوڕەکەی پەوە نەماوە، بەڵکو ئەوە مانای ئەوەیە کە شانۆنامەکان خەیان بوونەتە کتێبی خەم و پەژارەیی ئەو.
یان کە دەڵێت : (هاملێت) تەنها شانۆگەرییەك نیە باس لە شازادەیێکی دانیمارکی بکات، بەڵکو باسی باوکایەتی و لەدەستدان و

مردنی باوکێك دەکات پێش مردنی کوڕەکەی ، بەڵام بە ڕۆح وەك تارمایی هەرگیز لە کوڕەکەی جیا نابێتەوە.
هەر لە هاملێتیش نا شکسپیر لە بارهەمەکانی دیکەشیدا دا دڕگای لە ڕووی خەمکی و فانتازیا ، لە بارهەمەکانی تری وەك ئێتیللێ ، شا لیر، ماکبەس کردووە. بە هەمان فۆرم .
بۆیە زۆربەی ڕەخنەگران وای دەبینن، کە ئەم خەم و پەژارانە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ لە نووسینەکانی شەکسپیردا ڕەنگی داوەتەوە، بەتایبەتی لە شانۆگەری (هاملێت) دا کە شکسپیر چەند ساڵێك دوای مردنی کوڕەکەی نووسیوویەتی .
ئەوتا پێوەندی نێوان هەردوو ناوەکە (Hamnet / Hamlet) ڕەکوتەکی زمانەوانی نیە، بەڵکو کاریگەری باوکێکە، کە دوای مردنی ڕۆڵەکەی سەبارەی باوکانەی هەر بەسەر کوڕەکانیەوە دەمێنێتەوە،
لەشانۆگەرییەکانی دواتری، وەك (لیر پاشا) و (ئێتیلو) ش هەمان ئەو کاریگەریانە، شێوازێکی قووڵتر و بیرکردنەوەیەکی زیاتریان وەرگرت، کە تێیدا پرسی خەم، لەدەستدان، و پرسیارە فەلسەفییە گەورەکانی تر، دەربارەی چارەنووس و ناسنامەی مرۆڤ زێتر بوون .
لە شانۆگەری (شەوی دوانزەهەم) دا، شکسپیر باس لە چیرۆکی ڤیۆلا (Viola) و ((Sebastian دەکات، کە دوانەی هاوشێوەن. ئەوان بەهۆی لە یەکتر جیا دەبنەوە و (ڤیۆلا) وا بیر دەکاتەوە کە براکەی، (سەباستیان) خنکاوە، کەچی لە هەقیقەت دا هەر ماوە، شکسپیر ئەم ڕووداوەی بە شێوەیەك وابەستە کردووە بە هاملێتی کوڕی کە ئەو خەی بە دوانەی ڕۆحی کوڕەکەی شوبهاندووە مردن لەکیان جیا ناکاتەوە.
هەمان چیرۆك بەسەر دوانەی (هامینت) و)جودیس) یش دەگونجێ، کە دوو دوانەی شکسپیر بوون و ساڵی 1585 بە یەکەوە لە دایك بوون
هەروا ئاگاری ئەوە هەیە شکسپیر، بە نووسینی ئەم چیرۆکە، حەزی کردبێت دوانەکان بەیەك بگەنەوە و پێکەوە بژین، وەك جۆرێك لە ئارەزووی نائاگایانەی گەڕاندنەوەی ژیان بە کوڕە لەدەستچووەکەی، لە ڕۆگەی دەربڕینێکی هونەریەوە، کە پێی وا بووە مردن تەنها بە ماوەیەکی کاتییە.
خەمی ئەلێقیا
گەورەترین خەمی ئەلیقیا ئەو گەمارۆ مردنیە کە دەوروبەریان تەنیووە، لەوانە مردنی باوکی ، دواتر بە ماوەیەکی کەم لە دەستدانی براکەی، کە تاکە پشتیوان و پارێزەری ئەو بووە،
بەیە خەفەت وا گەمارۆی دەدات ، کە بەیار بدات خەی دوورە پەرێز ڕابگرێت لەپیاوان، ڕووی خەی داپۆشێت، بە ماوەی حەوت ساڵ پرسە دابنێ.
مەبەستی ئەلیقیا ئەوە بووە، کە دوای ئەو کارەساتانە دنیا لە خەی

حەرام بکات و کەس بیر لەخوازبینیشی نەکاتەوە، ئەو کەشکەکەی کردبوو بە زیندانێك بۆ سزادانی خۆی.
شکسپیر لە کۆتاییدا دێوەژمە بەرام لە ئەنجامدا خۆویستییەکی نوێ ئاڵۆشیا دەگەڕێنێتەوە بۆ ناو ژیان، پێیامێکی گۆشبینانە دەبەخشێ و دەڵێت، ئازار و خەم، هەرچەندە قووڵ بن، بەرام لە کۆتاییدا دەتوانین بەسەریاندا زاڵ بین و ژیان بەردەوامی پێ بدەین .
ئەم دوو نموونەیە لە (شەوی دوانزەهەم) ئەوە نیشان دەدەن کە چۆن تەنانەت لە ناو کۆمیدیاشدا، خەمی تایبەتی شکسپیر بۆ (هامنیت) ی کۆی بووتە سەرچاوەیەك بۆ نووسین و مامەڵەکردن لەگەڵ تەوری لەدەستدان و بەرام دووبارە دەزینەوە.
شکسپیر لە کارەساتی مردنی (هامنێت) دا زۆر ئازاری دەروونی چەشتووە، بەرام بۆ عەقلانیەت ڕەفتاری لەگەڵ ڕَووداوەکە کردووەو ڕگۆ هەشداریەکەی لە بیر نەکردووە بۆ هەڵس و کەوت کردن لە گەڵ ئەم جۆرە ڕووداوە جۆرگ بانەدا .

ڕەمانی ڕەبیکا شاکارێك لەنێوان ئاڵۆزی و بەگەردی مرۆڤدا.. ئاکۆ عەبدوڵا

ڕەمانی ڕەبیکا یەکێکە لەڕەمانە ناودار و وروژێنەرەکانی سەدەی رابردوو. بەیەکێك لەسەد ڕەمانە مەزنەکانی مێژووش دادەنرێ. دافنی دو مۆرییەی خانمە نووسەری ئینگلیزی ساڵی 1938 بڵاویکردەوە و بەهۆیەوە خەڵاتی ئەنتۆنی و لەولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاش خەڵاتی کتێبی نیشتمانی پێبەخشرا. ناوەڕۆکی ئەو شاکارە بریتییە لەگێڕانەوەی بەسەرهاتی کچێکی سادە و بەگەرد و نەشمیل کە لەسەرەتای بیستەکانی تەمەندایە. ئەو کچە سەرەتا وەك یارمەتیدەری ژنێکی ئەمەریکی کە (ڤان هۆپەر) ی ناوە لە هوتێلێکی مانتی کارلۆ، ئاشنای پیاوێکی دەوڵەمەند دەبێت کە (ماکسیم دی وینتەر)ی ناوە. ئەو پیاوە ساڵی رابردوو ژنەکەی کە ڕەبیکای ناو بوو لەڕووداوێکی کۆشتیوانیدا مردبوو. بە دەرچوون لەتەنگژەکان ئەویش بەرەو مانتی

کارلە چوبوو. ئەوسا ماکسیم هەشتا بۆ رووداوێ کاریگەر و پەشۆوە. وەك کەسێکی کپیش دەردەکەوت. وشەیەك بەس بوو بۆ ئەوەی بگەڕێتەوە رابردوو. هەر زوو شەیدای ئەو کچە دەبێت. دوای دوو حەفتە لەپۆندی خۆشەویستی و گەران، کچەکە رازی دەبێت شووی پێبکات. بەمجۆرە لەخاتو هوپکر دادەبڕێت کە ئەویان دەیەویست بۆ ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا بگەڕێتەوە.
ماکسیم ژنە نوێیەکەی بۆ ناو کۆشکە گەورە و دابڕاوەکەی (ماندەرلی) کە لەسەر بەرزایی کەنداوێکی دەم دەریایە لەبەریتانیا دەبات. لەوێدا کارەکەرەکان پێشوازی لێدەکەن، لەناویاندا خاتوو (دینڤەرس) کە کەسایەتییەکی نامۆی هەیە، بەردەوام وەك تارمایی و سامناکە لەبەردەمی پەیدا دەبێت و زۆرجاریش بەگوێی دادەدات ئەویان ناگات بەجوانی و کاریزمایی خاتوونی پێشوو. بەمە کچە نەشمیلەکە دووچاری جۆرێك لەدڵەاوکە دەبێت. بەجۆرێك ناو کۆشکەکەی لێ تەنگ دەبێ. بۆشی دەردەکەوێ ئەو کۆشکە هەموو لایەکی نامۆیە و شوێنەواری ڕێبیکا و پیتی (R) ی ئەویش لەهەموو شوێنکی ناو ئەو ماڵە ئامادەیە. بەتایبەتی ئەو پیتە کە لەسەر دەسماڵەکان هەکێدراوە. ماکسیمی هاوسەریشی هەشتا لەکاریگەری ڕێبیکا رزگاری نەبووە. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەدا کەچی ئەو دەوێت ژنکی نموونەیی بێت، مایەی دڵخۆشی و کامەرانی هاوسەرەکەی بێت.
جارێك بەخەیاڵیدادێت شوێنەواری ڕێبیکا نەهێڵێت تاکو هاوسەرەکەی ئاسوودەبێت و رزگاری بێت، بەڵام هیچ هەنگاوێك ناگرێتەبەر. کاتکیش دەزانێ ساڵانە لەو کۆشکە ئاهەنگی ماسك ساز دەکرا، داوا لەهاوسەرەکەی دەکات ئەو ساڵیش هەمان ئاهەنگ بگێڕن. بۆ ئەو شەوە لەسەر پێشنیاری خاتوو دینڤەرس، هەمان ئەو جلە دەپۆشێت کە ساڵی پێشتر ڕێبیکا لەئاهەنگەکە پێشیبووی. کاتێك ماکسیم بەو جۆرە دەیبینێ بۆ تووڕەیی فەرمانی پێدکات خێی بگۆڕێت. ئەمەو خاتوو دانڤەرسیش کە بەردەوام دڵی تەنگ دەکات، هانیدەدات خێی بکوژێت و لە پێنجەرە خێی هەڵداتە دەرەوە. ئەوسا دەنگی ئاگادارکردنەی نغرۆبوونی کەشتییەك بەرز دەبێتەوە. بەوەش دانیشتوانی ناو کۆشکەکە دەشلەژێن و ماکسیم و ژنەکەی و پیاوەکانی بەرەو کەنار دەچن. لەوێدا ئەوانەی کە دەچنە ژێر ئاو بۆ لێکۆڵینەوە لەهۆکاری رووداوەکە، کێنە بەلەمەکەی ڕێبیکا دەدۆزنەوە کە هێشتا لاشەی ئەوی تێدابووێ. ئەو دەرکەوتنە دەبێتە مایەی وروژانی هەمووان و دەپرسن ئەی ئەوەی پێشتر لەگۆڕستانی تایبەت بە بنەماڵە نێژراوە کێ بوو؟ کە ئەویان دووای دووماڵنگ لەرووداوەکە دۆزرابووە؟
ئەو دۆزینەوەیە دەبێتە هۆی ئەوەی ماکسیم غەمبارانە لای هاوسەرەکەی دان بنێت کە لەگێ ڕێبیکا بەختەوەر نەبووە.

ئەوەشی پەدەەت ەەبیکا ژنەکی دەندە و خەپەرست بووە. کاتەکیش کە رەبیکا پەی وتبوو ناپاکی لەگەە کردووە و لەجاگ فاقیلی ئاموزای دووگیان بووە. تەواو لەی هەدەچەت و دەیکوژەت و دەیخاتە ناو بەلەمەکەی. بە ئەوەی نقومیش بەت بەلەمەکەی کون دەکات. بەو جەرە لەتاریکی شەو بەرەو قوەایی دەریای ناردبوو.
ئەنجام دەرکەوتنی بەلەمەکە بەکونکراوی و دەزینەوەی تەرمەکەی، دەبەتە بابەتەکی دادگا. لەدادگا جاگ فاقیل کە خەی بەخەشەویستی رەبیکا دادەنە لەدژی ماکسیم بەبەگەوە دەتەە قسە و دەیەوەت تاوانی کوشتن بخاتە پاەی. بەدادوەریش دەەت رەبیکا لەشاری لەندەن سەردانی پزیشکەکی دەکرد. کاتەکیش ئەوان بە دەستکەوتنی بەگە دەچنە لای پزیشکەکە، دەردەکەوەت رەبیکا ئەوسا دووچاری نەخەشی شەرپەنجە ببوو هەروەها نەزەکیش بوو. ئەو پرسی دووگیانبوونەی بەدرە بەکارهەنابوو. پزیشکیش دەنیای کردبەوە زەری لەژیان نەماوە. بەیە ئەگەرەکان بە ئەوە دەچن لەنائومەدیان خەی کوشتبە. بەمەش هاوسەرەکەی لەدادگا بەتاوان دەردەچەت و کەیسەکەش دادەخرەت. دواتر کە ماکسیم لەگەە هاوسەرەکەی بە کەشکەکەی دەگەەتەوە کاتەك بەی دەردەکەوەت دانقەرس لەناکاو لەماندەرلی ون بووە، پەداگری دەکات لەوەی بەدرەژایی شەو بە ئەتەمبەل لەبخوەەت کە نزیك بوونەوە دەبینن وا کەشکەکە لەناو گەی ئاگردایە و دینقەرسیش دەسووتەت، هەر ئەویش هەکاری ئەو ئاگرە بووە، چونکە نەیدەویست ئەو ژن و مەردە بەبەختیاری ببینە. ئینجا هەردووکیان بە لایەکی دیکە دەچن و بەخەشی دەژیەەن. چیەکخەەن هەمەوو ئەوانەەی بەجەوانی و کایگەرانە گەەاوەتەوە، بە نمونە لەکەتاییەکەیدا دەەیت: "لەگەە سووتانی کەشکەکە دەنیابووم تارمایی رەبیکاش کەتایی هاتووە".
شایانی باسە ناوەرەکی ئەو رەمانە هەر زوو کەوتە سەر پەردەی سینەما. ئەلفرەد هەتشکەکی گەورە دەرهەنەر، شەیدای بوو و سالی 1940 دەریهەنا کە لەرانس ئەلیقییە و جوان فەنتین، رەلی سەرەکییان تەدا گەەاوە. فیلمەکەش ئەوسا وەك شاکارەکی سینەمایی، خەاتەکانی ئەسکاری چاکترین فیلم و چاکترین وەنەگرتنی بەدەستهەنا. سالی 2020 بەشەوازەکی دیکە کراوە فیلم کە بین ویتلی دەریهەنا و لیلی جەیمس و ئارمی هامەر و کریستین سکەت رەیان تەداگەرا.

دافنی دو مەرییە لەچەند ستوونەکدا:

- سالی 1907 لەشاری لەندەن هاتە دنیا. سالی 1989 لەشاری کورنوەال کەچی دوایی کرد.
- جیرالەد دو مەوریەی باوکی، ئەکتەرەکەی بەناوبانگ و

بەووەبەری شانی ئینگلیزی بوو. مەریال بومەند دایکی رۆژنامەنووس بوو. جەرج دو مەرییەی باپیری نووسەر بوو. ئەنجەلای خوشکە گەورەی نووسەر و جینی خوشکی بچووکیشی، نیگارکێش بوو.

- ئالفرێد هیتشکۆك جگە لە رێبیکا، ناوەرۆکی رۆمانەکانی (یانەی جامایکا) و (باڵندەکان) ی دو مەرییەی بۆ سینەما دەرهێناوە، کە ئەوەی دوایی لەاپرسێکی گۆڤاری تایمز لەلیستی100 فیلمی ترس، بەدرێژایی مێژووی سینەما، لەپلەی حەوتەم دانراوە.
- جگە لەو سێ شاکارە، دو مەرییە کەمەك رۆمان و چیرۆك و شانۆگەری و کتێبی دیکەی نووسیوە.

زمان و لێکدانەوەی هەڵە.. سەدیق سەعید واندزی

مەرج نییە ئەوەی نووسەر بڵێت، یاخود چەند کتێبێکی وەرگێڕابێت، ئیدی شارەزایی لە هەموو کەلەبەرێکی زماندا هەبێت. بە تایبەتیش لە زمانی کوردی کە زمانێکی فرە واتا، فرە هێهەندە و لێکدانەوەی جیاجیا لە ووی واتاییەوە لە خێ دەگرێت. لە نێوەندی هێشنبیری کوردیدا، کەسانێکی زۆر بە ناوی زمانزانییەوە لێکدانەوە بۆ زمان دەکەن، کە لە ڕاستیدا هێنگە بوارەکەیان پەیوەندی بەلایەنی هێزمانی و هێساکانی خاڵبەندییەوە هەبێت و ئەم دوو بوارەی زمان، لە ووی مانایی و هێسای نووسینەوە لە یەکتری جیا ناکەنەوە، بۆیە زۆرجار قسە لە سەر وشەیەك، دەربڕینێك، یاخود ئیدیەمێکی کەمەڵایەتی و فەرهەنگی دەکەن و لە ڕوانگەی خێیانەوە لێکدانەوەی واتاییانەی بۆ دەکەن، کە ئەو لێکدانەوەیە لەگەڵ ئەو هێهەندە گشتییەی زمان یەك ناگرێتەوە کە لە فەرهەنگ و کولتووری کەمەڵایەتی کەمەگەی ئەمە باوە، چونکە لە نێو زمانی کوردیدا، چەندین شێوەزار و بنزاری دیکە هەن و هەریەکەیان لە ووی ژینگەی کەمەڵایەتی و ووبەری جوگرافییەوە بە پێی پەیوەندییان بە خەڵك و شوێنەکەوە بەکاردێن. بۆ نموونە: لە هەموو کوردستان بە (زۆدایك) ناگوترێت (باجی) ئەم

دەربێنە، هەنگە لە سڵمانی یان ناوچەیەکی دیکەی کوردستان بە کار بێت، بەڵام لە شۆەزاری هەولێر یان هواندز، هەنگە بەکار نەهێنرت، کە واتا نابێ نووسەرێك بە گشتی باس لەوە بکات کە کورد هەمووی بە زۆ دایك دەڵێت باجی ! ئەمە لە ووی واتایی و لێکدانەوەی زمانیشەوە هەڵەیە. نووسەرێك نووسیویەتی:_(ئەگەر پیاوی کورد ژنی دووەم بێنێت، یان چەند ژنکی دیکە بێنێتەوە، ئەوا ئەم ژنە بێ منداڵەکانی دەبنە زۆدایك یان باوەژن و پێی دەڵێن باجی)(1) بەڵام با بپرسین، ئایا منداڵێك هەیە چوار زۆدایکی هەبێت؟ بێگومان نەخێر، ئەمە هەڵەیە لە هەموو بارێکی خزانی و کۆمەڵایەتیدا بە هاوسەری دووەم ناگوترێت زۆدایك، بەڵکو دەبێ چەند دێکی کۆمەڵایەتی هەبێت وەك ئەوەی دەبێ منداڵەکانی زۆر بچووك بن، چونکە کەسێك لە تەمەنی پەنجا ساڵی دابێت، ناڵێت زۆدایکم هەیە، لە بەر ئەوەی پێویستی بە پەروەردەکردن و چاودێری و خزمەتکردن نییە. هاوکات دەبێ پیاوەکە ژنی یەکەمی مرد بێت و منداڵیشی هەبێت، ئەو کات ئەو ژنەی دوای مەرگی ژنی یەکەمی دەیهێنێتەوە، بێ منداڵەکانی دەبێتە زۆدایك و گەر منداڵی نەبێت، ئەو شوناسە کۆمەڵایەتییە وەرناگرێت. بە دوای ئەمە ، هەر ژنکی دیکە بهێنێتەوە، نابنە زۆدایك، تەنێ ئەوەی لە دوای دایکی ڕاستەقینەیان دێتە نێو خزانەکەیان دەبێتە باوەژن. لەلایەکی دیکەوە وەك باسمان کرد بە هیچ شێوەیەك لە هەموو شوێنکی کوردستاندا بە باوەژن ناگوترێت باجی، چونکە بە داخەوە زۆدایك لە کۆمەڵگەی ئێمەدا بە گشتی، بە شێوەیەکی زۆر نامرۆیی، نا پەروەردەیی ، دوور لە هەموو جۆرە سۆز و میهرەبانییەك ڕەفتار لەگەێ منداڵەکانی دایکێکی مردوو دەکات، کە نەك هەر پێی ناگوترێت باجی کە زۆرجار بێ پوور، یان خوشکی گەورەش بەکاردێت، بەڵکو زۆر ناخۆشەویست و ڕەتکەرەوە و ناشرینیشە! مەگەر بە دەگمەن باوەژنك هەبێت ببێتە جگرەوەی دایکی ڕاستەقینە بێ منداڵەکان. بۆیەشە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا دەگوترێت منداڵ بە دایك هەتیو دەبێت بە باوك نا، یاخود دەگوترێت کە دایك بووە زۆدایك، ئەوا باویش دەبێتە زۆباو، بەڵام قەت ناگوترێت ئەگەر باوك بووە زۆ باو، ئەوا دایکیش دەبێتە زۆدایك، چونکە هیچ کەسێك بێ منداڵ نابێتە دایك و ناتوانێت ئەو هەست و خۆشەویستی و میهرەبانییەی پێ بدات کە دایکی دەیداتێ. لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، کاتێ ژنێك هاوسەرەکەی دەمرێت، یاخود لە پیاوەکەی جیا دەبێتەوە، بە داخەوە پێی دەگوترێت (بێوەژن) کە وشەیەکی بریندارکەرە، بەڵام باوە بێ ناسینەوەی ئەم ژنانە، بەڵام گەر پیاوێك لە ژنەکەی جیابووەوە یاخود ژنەکەی مرد، هەرگیز پێی ناگوترێت (بێوە پیاو) چونکە وشەکە نامۆ و باو نییە و دیدگای نەرسالاریی کۆمەڵگە و پیاوی کورد ڕەگە

بەوە نادات هەمان ئەو شوناسە وەربگرێت کە دراوەتە پاڵ هەگەزی مێ. کە واتا لێرەدا ناتوانرێت ئەم وشەیە بەرجەستە بکرێت و ببێتە بەشێکە لە فەرهەنگی بەرکارییانەی زمان، چونکە ئەقڵیەتی کۆمەڵگە، کولتووری باوی کۆمەڵایەتی و نۆرمە خێزانی و میللییەکان هێگە بەوە نادەن. بۆیە زمانی کوردی لەو زمانانەیە هەرگیز نابێ لێکدانەوەی تاکەهەندیانەی بۆ بکرێت، چونکە دواجار هەڵە دەکەوێتەوە. بەتایبەتیش لەلایەن کەسانێکەوە، کە وردەکارییەکانی زمان شارەزا نین. زمانناسی پەیوەندی بە ئەکادیمیبوونەوە نییە، بەڵکو شارەزایی و قووڵبوونەوەیە، لە ڕووبەری زمان لە هەموو ڕوویکەوە.

1_ بۆانە وتاری (وشەی جوان) نووسینی :داستان شەریف، ماڵپەڕی دیاسپۆرا، لە 30/7/2025.

*ئەم بابەتە لە هەفتەنامەی هێگای کوردستان ژمارە (1454) لە 16/9/2025 بڵاوکراوەتەوە.

درێختێکی ڕووت.. عارف کوردۆ

لەهەڤتی لاویدای
لە ناتوانی بوخچێی،
تەمەنت هەڵگریت
لەدرێختی سەرڤە دەچی
هەر هەڤبوارێ تێ دەپڕە
گەڵایەکت لێ دەکاتەوە
بۆیە، ڕووت.. ڕووتی..!
ئەو بایێ..!
یاری بەڕوحت ئەکات
پێویستیت،
بۆئامێزکی گەرمێ
ئامێزک..،
سیسی تەمەنت،
سۆز بهەڤتەوە
هەرچەند هەڤدەکشێت

ترس لەدەرگا ئەدا
ئازار جەستەت،
سوژن ئاژ ئەکات
داهەزاوە..داهەزاو
لەدوای ماندووبوونەکان
بەدوای کوانوویەکدا دەگەیت،
خوونە شەختەییەکان
گەرم بکاتەوە
چونکە لایەکت، لەبەشاییدایە
لەسەر نیو بڕە دەنویت
لادیوارە نیە؟
پشتی پەوە بدەیت
کەمەی ژوورەکەش،
قەشتەکی گەورەی تەکەوتووە
هەرەس دەنە.. هەرەس
ئاگردانەکە دەکوژێتەوە
چەند دارەایەکی خراپە
دادەتپە.. هەدەکە!
بنەڕە ئەو دیو تەلارەکان
دەوک..،
لەنەو مەرگەکدا
باغک..،
لەپەپوولە ئاو پرژەن دەکات
کوختیەکان..،
لەگەگم کەوتوون
باەی ئاسمان،
بەبەاچەی شمشەر قرتاوە.

عارف کوردە

ئەم مرۆڤانە جگەی شانازین.. گەران هەڵبجەیی

پاش هەوخانی ژەمە دیکتاتۆرو چەوسێنەرەکەی بەشار ئەسەد لەسوریا،لەلایەن میدیاو سەشیال میدیای جیهانی و عەرەبی و دەفرەکەوە گرنگیەکی تایبەت بەم هەوداوە درا.
بەهەی ئەوەی کوردانی ڕۆژئاوا بڕیکەوتەی هاستەوخەیان بەو گەنکاری و هەوداوانەوە هەیە ،ئاسایی کە ئەوانیش بگرێتەوە .بەوەی کوردانی ڕۆژئاوا لەمڕۆ خاوەنی کیانێکی سەرکەوتوون ، جا ئەوئەزموونە سەرکەوتووە بە دەسەڵاتدارانی تورکیا هاوکات بە دەسەڵاتەکەی شەرع جگەی نیگەرانیەو وەک مەترسیەک بەسەر دەوڵەتەکانیان تەی دەوانن ،بەیە بەتایبەت تورکیا بە بەرنامەیەکی هەمەلایەن هەوڵی لەناوبردنی دەدا، دەمەک دەرکەوت ئەو هەوڵە شکستی خوارد ئیدی هەوڵی لاوازکردن و ناشیرین کردنی دەدەن ،کە تا ئێستاش بەردەوامە.بەوەی ئەمە شارەزایمان لە زمانی تورکیدا نیە بەیە نازانین لەمیدیای تورکیدا چ باسە بەنام دەنیام مشتومڕی گەرمی لەبارەوە دەکرێت.

ئەوەی ئەمە لەسەرگەیانەوە هەوەستی تورکیا وەک دەسەڵات و نوخبەی هەوناکبیر بزانین میدیا عەرەبیکانە کە بەردەوام نووسەر،شرۆڤەکار،ڕۆژنامەنووسانی تورکی عەرەب زمان بەشداری تێدادەکەن.
شایانی ئاماژەیە ژمارەیەک لەو بەشداربووانە عەرەبی سورین و شوناسنامەی تورکیان وەرگرتوەو بەشێک لە ناوی خەیان گەیوە بە تورکی .
چەند دەزگایەکی میدیایی عەرەبی پانتاییەکی فراوانیان بە ئەم مەبەستە تەرخان کردوە ،بە وێنەی [العربیە بەهەردوو کەناڵەکەیەوە، الجزیرە بەهەردوو کەناڵەکەیەوە، بی بی سی عەرەبی ،سکای نیوز وچەند کەناڵێکی دیکە]. دەمەک بەرنامەکان پەیوەندیان بە سکووچکەی{تورکیا،سوریا،ڕۆژئاوا} دەبێت ئیدی ئاساییە دوو لە میوانەکان تورکەک و کوردەک بن، جاروباریش میوانێکی عەرەبی شۆڤێنی یا مسوەمانی ئیخوانی لەم بەرنامانەدا بەشدار دەبن..
لەکوردەکانیش چەند بەڕێزێک بەردەوام بەشداریان هەیە کە زەربەیان لەڕۆژاوایین ،دەمەک ئەم بەڕێزانە قسەدەکەن گەوهەر لەزاریان دەتە دەر، پەیڤەکانیان حساب بەکراون ،بەرسیڤەکانیان بە تورکە

شۆنستەکان هەندێ بەهەزن هەندێ دەمکووتکەرن هەندێ حاشاهەڵنەگرن وەک داکووتانی بزمارواێ بە تەختەدا .دەمەک ئەم بەڕاستی دەدوەن تەنانەت پشکشکارانی بەرنامەکانیش ناتوانن سەرسامی خۆیان بشارنەوە کە ئەویش بە گوزارشتی سیمایاندا دەردەکەوێت .مرۆڤ بە گوێگرتن لێیان ئارام و ئاسودە دەبێت،هاوکات شانازی بە کوردبوونی خۆیەوە دەکات کە ئەم کەسە بەتوانایانە هاوزمان و هاونەتەوەین.
کاتێک ئەم بەڕاستی دەدوەن قسەکایان هەندێ کاریگەرو لەژیکن بەتایبەت کە بە فاکت و بەڵگە تورکەکان بە دەنگ دەکەن ،ئیدی ئەوانیش هیچیان پێنیە بە قناعەت پێکردنی بەرهەوبەری بەرنامەو و بینەر تەنها هەڵچوون و سوکایەتی نەبێت.زۆر جا کاردێگاتە ئەوەی بەهەوبەری بەرنامەکە بەهەی سنوربەزاندنیان لە ئادابی دیالۆگ ناچار دەبێت ڕایانبگرێت.هەریەک لەم کوردانە لەچەندین بواری تردا کاردەکەن،وەک مامۆستای زانکۆ ،شاعیرو ڕۆماننووس،،نووسەر ،ئەکادیمیست .ئەو زمانەی قسەی پێدەکەن لەئاستێکی بانادایە،دەتوانم بڵێم هەندێ بەجوانی وپاراوی قسەدەکەن لەوانەیە عەرەبەکانیش نەگەن بەو ئاستە.
چەند جێگەی دەخشیە ئەمەی کورد خاوەنی ئەم جۆرە سیاسیانەین کە لە سەنگەرێکی تەکەمو مەزنەوە داکۆکی لەنەتەوەکەیان دەکەن و جێگەی متمانەن بەوەی کە هەرگیز ئەو سەنگەرە چۆڵ ناکەن. بۆیە ئەوە جێگەی شانازیمانن و دەسزیتان بەرز دەنرخێنین.
ناوی هەندێک لەو تورکانەی لەبەرنامانەدا بەشداری دەکەن: محمد زاهید گول،ئەکتای یەماز،مستەفا ئەزجان،تەها ئەغلە،بکیر ئاتاجان[ئەم بەکیرە زۆر بە ئەدەب و بە ئەتەکەتە و ئیلتیزام بە بەرنامەوە ناکات، لەهەمووی خەشتر جۆ بەخۆی ناگرێت و بەردەوام دەجوڵێت و بەدەنگی بەرز قسەدەکات و زاری پەدەبێت لە کەف ،هەندێ جاگۆزپەرستە وای بەدەچم بەهەی کوردەوە لە خەفەتدا ئەژێک دەی بوەستێت،کارەسات لەوەدایە ئەم ئاگۆزپەرستە بەهەوبەری پەیمانگای هزرە لە ئەستەنبوڵ].
سەبارەت بە شداربوانی کوردیش ئەم ئەستێرە گەشانەم لەیادە ،جا داوای لێبووردن لەهەر بەیزێک دەکەم کە لەو بەرنامانەدا بەشداری هەبووەو ناویم یاداشت نەکردوە .
دکتۆر سەربەست نەبەی،شەرزاد ئەزیدی،شڤان خابووریی،ئاستەم مەحمود،شێش دەروێش ،نەواف خلیل ، وتاد.

تەشبوز.. پشکۆ ناکام

ئەو میللەتەی هەلپەرست و گەندەڵ و ساختەچی و دز هەبژێرێ ناکرێ بە قوربانی دابنرێ ،بەڵکو هاوبەش و شەریکی تاوانکەیە... " جەرج ئەرویل "

ئەگەرنەوە لە جەنگدا حکومەتێک هەبوو بە بەڵێنەوە بردنی کاروباری دارستان ، جارێکیان شەڕ و هاوی و کەر گیر ئاخن بە دەست مەعامەلەیەکەوە لە یەکەم لە وەزارەتکانا و کەسێکیش شک نابەن بە تەنگیانەوە بچێ و کار ئاسانیان بە بکا ...هەژیکیان هەرسێکیان بەوپەڕی بە تاقەتیەوە یەکتر ئەبینن و دوای بەڵێنەکە و تووڕەبوونکی زۆرەوە هاوی ئەدا: تەواو من قەرارم یاوە خەم ئەچم بە وەزارەت و بە دوای مەعامەلەکەنا ئەچم ، شەڕ ئەکا نەگبەت سوودی نیە ، هاوی ئەمە ئەی نەتان بیستوە یەکێ زەڵ و ساختەچی بە پەی ئەمەن ئەمەی هاوێ ! کەر بەدەم پێکەنینەوە ئەدا : نەگبەت ئاوە کاتی خەی بوو ،ئێستا بە هی وا ئەمەن هاوی بەندە لە چاویا دال نوقتەیە ، بە بەیانییەکەی هاوی ئەوا و بە سەبینیەکەی ئەگەڕێتەوە و دەم چاوی بەیکا یاوە و ئەدا : هیچ ..هەرخەریک تەشم هەمەن تەنانەت مودیر عامە ووتی لاوە ئەچێ تە جەنگەکەی ئیقایمی ناردبەتیانی !!منیش پەش ئاوەی مەسکە بگاتە شتی تر بە پەڵە هاتمەوە..!!شەڕ ئەدا : دەزیمەوە ، خەم ئەچم ، هاوی ئەدا ئەی جارێک نەچووی ؟

شەڕ ئەدا ئاوە دەورەی پەشوو بوو ، ئەی شەڕ یانی چی ؟ ئەچم و هەر بە نەمانەە هەر مەپرسە چی ئەکەم لەوانەیە هەر بە سوعبەت دوو سە گازێکیش بگرم ، هاوی ئەدا ئەی بە عەقڵ ئەستا گەجەر و گوجەری وا پەیا بوو بە فیکەیەک بە دە پانزە کەس تەتهەئەین ، تە جاران شەڕ بووی ، دەی وەختم نیە ..خوایە پشت بە تە ..بە دوعا...شەڕ ئەوا و بە هەژی دوایی مات و مەلوول ئەگەڕێتەوە و ئەدا: هەر لە ئیستعلاماتەوە خەریک بوو سواری هەمبەرکەم بکەن منیش لە تاوا هەر هەنگاوکەم کرد بە بیست و خەم قووتار کرد ..فایدەی نیە ئەبە واز لەو مەعامەلەیە بەنین...کەر سەیرکی هەردووکیان ئەکا و ئەپرسە ئەمەن چی منیش خەم تاقی بکەمەوە < شەڕ ئەیاتە قرمەی پێکەنین و پەی ئەدا ئاوە بەڵاستە ؟ بە شەڕ و هاوی نەکرێ بە کەر ئەڕێ؟ ئاخر

بەیە پەت ئەەن کەر ..کەر خەی قیت ئەکاتەوە و بەینباخەکەی تونگ ئەکات وئەەە : با وەخت نەکوژم نەبادا جومعەی بە بەسرا.....دوعای خەرم بە بکەن مەن خواحافیز...کەر ئەەوات و بەیانییەکەی بەدەم پەکەنین و هەلهەلەوە یەتەوە لای شەر و ەەوی و لە خەشیانا قاچی ئەرز ناگرە، شەر ئەەە ئەوە چیە ؟ سەیرە بە جەبەجەت کردبە؟ ەەوی ئەەە :

دیارە لە خەفەتا تەک چوویت ...کەر ئەەە : تەواو بوو ..کرا و مەعامەلەکەمان موافەقەتی لەسەر کرا هەردووکتان بەەن بژی کەر ...بەسەری هەرسەکمان ئەمجارە کە چووم بە وەزارەت سەیرم کرد ئەوانەی جاری پەشوو نین ،هەموو خزم و قەوم و خیشی خەمن لەوە ئیش ئەکەن ، یەک ئیحترامیان گرتم هەر مەپرسە..خەم لەسەر کورسی دانیشتن و مەعامەلەکەش ژوور بە ژووری کرد ، ئەونە چام خواردەوە بووم بە سەماوەر ..ووتیان تە بە عەزەتت کەشا هاتیت !!بە یەکە لە حیمایەکانت بتنارداید..کە ووتم حیمایەم نیە ووتیان چەن ؟ ئەوە ناعەدالەتیەکی گەورەیە ..تەیەکی ماندوونەناس لەم جەنگەەیا بە حیمایەیت ! ئەبە چاو پخشەنینەوە بە هەندە یاسا و ەاسا کەلەگەە واقیعی ئەمەی جەنگەەا یەک ناگرەتەوە....کە شەر و ەەوی بەسەرهاتکەی کەریان گوە لەبوو ووتیان: بژی تەشبووز...